

TIESNEŠA EMPĀTIJA KĀ VIENS NO TIESAS OBJEKTIVITĀTES KRITĒRIJIEM

Abstract

The judge empathy as the criteria of judicial impartiality

The article shows the value of the judicial empathy as one of the judicial impartiality criteria. The article arise the question whether the judicial empathy, as a public display of the emotions, can lead to certain consequences. Do the judge can be empathic to violate ethical standards? Judicial empathy refers to a way of ruling on cases in which a judge's personal sentiments of empathy toward those involved in the case make a difference on how the judge decides the case. It requires not only an identification of the mental state of the litigant but also a showing of identification with the litigant. Each judge has a different social position in society; each judge has its own life experience, its political views. If the judge makes the decision only basing onto his own life experiences and his living standards, the judicial decisions maybe biased against certain social and economic class. The court decision in the future may become as a society rule or may become a judicial judicature, and that is why the decision making only basing on judges own socially economic status potentially endangers the public and principle of fair trial. That is why the courts must make decisions not just blindly applying the law provisions on the facts, but also an understanding of the parties' real interests and life situations are important.

Atslēgas vārdi: Tiesneša empātija, tiesas objektivitāte, tiesneša atstatīšana, tiesneša noraidīšana, taisnīga tiesa

Ievads

Tiesneša empātija kā tiesneša profesionālās kvalifikācijas kritērijs

Latvijas pirmsiestāšanās ES sagatavošanās posmā 2000.gada 12.maijā nelielā seminārā tiesnešus aicināja formulēt prasības, kādas izvirzāmas tiesneša amata kandidātiem. Tiesneši atzina, ka tiesneša izturēšanās modelim ir pienākums nesniegt nekādas norādes par procesa iespējamo iznākumu. Vienlaikus tiesnesim ir jāspēj vest atklāta saruna, koleģiāli, ar izpratni, strukturējot argumentus, jāspēj elastīgi likt lietā autoritāti. (Geislers 2011: 216).

Vācijas Finanšu tiesas tiesnesim izvirzāmo prasību sarakstā norādīts, ka tiesneša spēja būt objektīvam nozīmē saglabāt neatkarību un palikt objektīvam un bez aizspriedumiem. Tiesnesim jābūt arī orientētam uz procesa dalībniekiem. Tas nozīmē, ka tiesnesim jāievēro dalībnieku un liecinieku intereses, jārada procesa dalībniekiem iespēja apmainīties ar domām un jāapzinās sava vidutāja loma. Tiesnesim jāpiemīt sociālai kompetencei, t.i., jādarbojas, lai panāktu izlīgumu, jātiecas pēc sarunas, bet vienlaikus jāievēro diskretums. (Vācijas Finanšu tiesas jurisdikcijas prasību profili 2011: 351).

Arī Dr.iur. Patrīcija Nūnana (*Patricia Noonan*) savā salīdzinošajā ziņojumā par tiesnešu atlases, amatā iecelšanas un paaugstināšanas kritērijiem Latvijā norāda, ka jāievēro tādas tiesneša kvalifikācijas iezīmes kā pacietība un iecietība, prasme klausīties un uzklausīt,

pieklājība, līdzjūtīgums, vienlaikus arī spēja būt taisnīgam un apdomīgam. (Nūnana 2003: 10).

Iepriekšminētās personiskās iezīmes varam raksturot kā empātiju veidojošus elementus. Tiesneša empātija ir viņa profesionālās kvalifikācijas iezīme. Taču ciktāl tiesneša empātija būtu pieļaujama, un kur tā pārkāptu tiesneša objektivitātes prasību.

Šajā referātā autore apskatīs tiesneša empātijas robežas.

1. Tiesneša atstatīšanās un noraidīšanas pamati

Tiesneša atstatīšanās un noraidīšanas institūts ir taisnīgas tiesas elements. Tiesneša atstatīšanās un noraidīšanas institūts kalpo nepieciešamās tiesneša distances uzturēšanai. No vienas puses tam jānovērš, ka viena puse varētu viegli izvairīties no viņai neērta tiesneša. No otras puses tam arī jānovērš, ka ieinteresēts tiesnesis izmantotu savu tiesas spriešanas kompetenci tam formāli piekritīgās lietās. Interpretējot normu, jāievēro abi savstarpēji pretrunīgie mērķi. (Baumbach 2008: 41).

Neskatoties uz visiem likumā noteiktajiem centieniem samazināt tiesneša ieinteresētību, slēpta ieinteresētība uzglūn daudzos procesos. Arī apzinīgu tiesnesi pavada simpātijas un antipātijas pret kaut kad tam pazīstamu pusi, ekspertu vai liecinieku, pārstāvi vai strīda priekšmetu. Tas notiek biežāk, kā tiesnesis pats to apzinās. Personisko sasaisti ar ikreizējo situāciju profesionālajā darbā un ārpus tā ir jāapskata paškritiski. Nevar un nevajag uzlūkot tiesnesi kā ieinteresētu tikai tādēļ, ka tam pirms, procesa laikā vai pēc tam tiesnesim ir bijis kontakts ar personu, ciktāl tas nav kļuvis pārāk ciešs. Tiesnesis ir un paliek cilvēks ar cilvēciskajām sajūtām un aizspriedumiem. (Baumbach 2008: 41).

Civilprocesa likuma 18.pants un 19.panta pirmā daļa veido normu sistēmu, kuras noteic tiesneša atstatīšanās un noraidīšanas pamatus.

Tos var iedalīt divās daļās:

- 1) tiesneša nepieļaujamība piedalīties procesā jau uz likuma pamata;
- 2) tiesneša nepieļaujamība piedalīties procesā objektivitātes trūkuma dēļ.

Pirmajā gadījumu grupā ietilpst šādas situācijas:

- 1) tiesnesis, kas piedalījies lietas izskatīšanā pirmās instances tiesā, nevar piedalīties šīs lietas izskatīšanā apelācijas vai kasācijas instances tiesā, kā arī jaunā lietas izskatīšanā pirmās

instances tiesā, ja ir atcelts spriedums vai lēmums par tiesvedības izbeigšanu vai prasības atstāšanu bez izskatīšanas, kas sastādīts, viņam piedaloties.

2) tiesnesis, kas piedalījies lietas izskatīšanā apelācijas vai kasācijas instances tiesā, nevar piedalīties šīs lietas izskatīšanā pirmās instances tiesā vai apelācijas instances tiesā.

3) tiesnesis lietas iepriekšējā izskatīšanā ir bijis lietas dalībnieks, liecinieks, eksperts, tulks vai tiesas sēdes sekretārs;

4) tiesnesis ir radniecības attiecībās līdz trešajai pakāpei vai svainības attiecībās līdz otrajai pakāpei ar kādu no lietas dalībniekiem;

5) tiesnesis ir radniecības attiecībās līdz trešajai pakāpei vai svainības attiecībās līdz otrajai pakāpei ar kādu no tiesnešiem, kas ir tās tiesas sastāvā, kura izskata lietu.

Otrajā gadījumu grupā ietilpst visas pārējās situācijas, kurās tiesnesim pamatoti var pārnest objektivitātes trūkumu. Civilprocesa likumā tas formulēts šādi: tiesnesis ir personīgi tieši vai netieši ieinteresēts lietas iznākumā vai ir citi apstākļi, kas rada pamatotas šaubas par viņa objektivitāti. Šāda norma kalpo taisnīguma nodrošināšanai, tiesiskai drošībai, novēršot tiesību nelietīgu izlietošanu un lietu neskarosu apstākļu ietekmi uz procesu.

Likumam nemin šādus apstākļus, atstājot to konkretizāciju tiesību prakses un doktrīnas ziņā. Tas ir pamatoti, jo likumdevējs nevar paredzēt visus apstākļus, kādos tiesnesis varētu nonākt.

2. Tiesneša empātijas robežas

Tā kā tiesneša noraidīšanas tiesības ir abām lietas pusēm, tad empātijas pārspilējums ļauj otrai pusei izmantot tiesneša noraidīšanas tiesības. Tādēļ ļoti svarīgi ir tieši no juridiskā viedokļa noteikt, kur tiesneša empātijas izpausmes robežotos ar objektivitātes zudumu.

Ja tiesnesis neatstata sevi procesa gaitā, procesa dalībniekam ir tiesības pieteikt noraidījumu, norādot iemeslu. Tātad noraidījuma lūgumam jābūt pamatotam.

Šaubas par objektivitātes trūkumu pastāv tad, ja pastāv objektīvi saprātīgs pamats, kura gadījumā lietas dalībnieks varētu saprātīgi baidīties, ka tiesnesis izspriedīs lietu saturiski neobjektīvi. Latvijas Tiesnešu ētikas komisija vairākos savos atzinumos ir norādījusi, ka šaubu par objektivitātes trūkumu mēraukla ir jāskata ne tikai no lietas dalībnieku viedokļa, bet jāievēro arī vispārējs saprātīga vērotāja viedoklis. (Tiesnešu ētikas komisija 2011: 9)

3. Iemesli pamatotām šaubām jau par tiesneša neobjektivitāti

Latvijas juridiskā doktrīna nav apkopojusi apstākļus, kas rada pamatotas šaubas par tiesneša objektivitāti. Tādēļ varētu izmantot arī salīdzinošu analīzi šajā jautājumā, lūkojoties uz citu valstu pieredzi. Taču no citu valstu doktrīnā un praksē izveidotā uzskaitījuma nevarētu izdarīt uzreiz visaptverošus secinājumus, jo jāievēro ir arī notikušā visi apstākļi, kas nereti atreferējumos tieši neparādās. Šajā gadījumā autore izmantos Vācijas pieredzi.

Vācijas Civilprocesa likuma komentāros norādīts uz šādiem tiesas procesa vadīšanas gadījumiem, kuri būtu saistāmi ar tiesneša empātijas elementiem un kuru gadījumā tiesneša rīcība jau rada pamatotas šaubas par viņa objektivitāti (Baumbach 2008: 42):

1) nepatika (lai arī norādīts, ka tas kā apstākļi atrodas t.s. „pelēkajā zonā”, jo tiesnesis nav pilnīgi brīvs no aizspriedumiem. Jautājums, kurā brīdī tiesneša simpātijas vai antipātijas sasniedz tādu līmeni, ka citi lietas dalībnieki jau pamatoti varētu šaubīties par tiesneša objektivitāti.);

2) izturēšanās;

Piemēram, tiesnesis izsakās, ka:

- a) viņš lietu uzskata par pilnīgi bezjēdzīgu vai lietas dalībnieka izteikumus par pilnīgu nejēdzību;
- b) tam nav laika tādiem sīkumiem;
- c) lietu uztver personīgi;
- d) es to iegaumēšu;
- e) tam neinteresē, ko noteic likums;
- f) lietas dalībnieka piezīme ir atzīstama par pietiekoši brīnumainu.

Tiesnesis uzkliež lietas dalībniekam, ka reiz nu tam pietiek.

Uz lietas dalībnieka vaicājumu par lietas iznākumu, tiesnesis norāda, ka „jūs pabrīnīsieties”.

Pie izturēšanās pieskaitāma arī ķermeņa valoda, mīmika.

Vienlaikus ir pieļaujama tāda tiesneša izturēšanās, kura iekļaujas tiesas procesa noteiktā un mierīgā vadīšanas stilā. Piemēram, tiesnesim ir jāraugās, lai tiesas sēdes laikā valdītu kārtība un miers, cieņpilna atmosfēra. Tādēļ nav pamata šaubām par tiesneša objektivitāti, ja tiesnesis aizrāda lietas dalībniekam par viņa uzvedību, nepieļaujamu uzvedību ierobežo vai pārtrauc. Arī pārējiem lietas dalībniekiem ir pienākums šādā gadījumā tiesnesi atbalstīt.

Jāievēro, ka tiesnesis ir tikai cilvēks un tas var uzvesties cilvēciski. Cilvēkam dabiski, ka to pārsteidzošā gadījumā viņš izsaucas, pauž izbrīnu vai citādi emocionāli reaģē. Piemēram, nav pamata šaubām par tiesneša objektivitāti, ja tiesnesis pauž savu pasaules uztveri vai viedokli par norisēm sabiedrībā, ciktāl tas ir tikai vispārēju izteikumu formā un ciktāl lietas dalībnieks pauž novērtējošu uzskatu.

3) apvainošana;

Lietas dalībnieka apvainošana ir smagākā nepatikas izrādīšanas forma. Tādēļ nepieļaujamas ir situācijas, kad tiesnesis rāda ar pirkstu pie deniņiem attiecībā pret lietas dalībnieku, lieto rupjus vārdus. Taču arī šeit ir jāievēro lietas apstākļi. Pieļaujams tomēr, ka tiesnesis laulāto attiecības raksturo ar sabiedrībā lietotiem izteikumiem.

4) lietas dalībnieka konsultēšana;

Šajā saistībā var norādīt uz Latvijā spilgti izgaismoto atsevišķu tiesnešu un advokāta ārpusstiesas kontaktu esamību. Tiesneši, kas konsultējas ar lietas dalībnieku, tā pārstāvi ārpus tiesas bez citu lietas dalībnieku klātbūtnes (*ex parte*), pārkāpj objektivitātes principu. (Liepa 2007)

5) īpaši īsu procesuālo termiņu noteikšana;

Īpaši īss procesuālais termiņš, kurā faktiski procesuālo darbību nevar izpildīt, ir procesuālo tiesību obstrukcija. Arī acīmredzama steiga lietas iztiesāšanā var norādīt uz tiesneša neobjektivitāti, jo tā tiesnesis demonstrē nekritisku pieeju lietas apstākļu noskaidrošanā.

6) procesuālo tiesību izmantošanas kārtības atšķirīga noteikšana;

Piemēram, tiesnesis nav tiesīgs noteikt vienam lietas dalībniekam runas laika ierobežojumus, ja tādi nav noteikti pārējiem. Noteiktajam laikam ir jābūt vienādam.

Tāpat tiesnesis nedrīkst atteikt vienam lietas dalībniekam izmantot tādas procesuālās tiesības, kuras ir piešķirtas visiem lietas dalībniekiem (piemēram, paskaidrojumu nosūtīšana tikai vienam lietas dalībniekam).

7) padomi lietas dalībniekiem, tiesību jautājumu iztirzāšana;

Šis aspekts ir viens no sarežģītākajiem, jo tiesnesim ir pienākums vest ar lietas dalībniekiem sarunu par tiesību jautājumiem. Tā ietvaros tiesnesim ir pienākums aicināt lietas dalībniekus uz izlīgumu. Lai process noritētu lietišķi, tiesnesis nevar izvairīties no sava viedokļa paušanas par tiesību jautājumiem, kā viņš to provizoriski redz, kādus materiālus (doktrīnas atziņas,

tiesību normu vēstures apstiprinošus dokumentus) ir par attiecīgo jautājumu apzinājis. Vācu doktrīnā norādīts, ka tiesnesis nevar dot padomus tikai vienam no lietas dalībniekiem, jo tā viņš norāda, ka nav bezkaislīgs. Ieteikumiem ir jābūt adresētiem visiem lietas dalībniekiem.

Tiesnesis ir tiesīgs paust savus uzskatus par tiesībām, ciktāl šie uzskati ir vispārināti, provizoriski vai vērsti uz izlīguma meklēšanas iespējām.

Jānorāda, ka Latvijā tiesneši ir ļoti piesardzīgi ar savu provizorisko domu paušanu tiesas sēdē, saruna par tiesību jautājumiem bieži izpaliek. Tiesneši ir bažīgi, ciktāl tos varētu vainot neobjektivitātē. Mums iztrūkst judikatūras šādos jautājumos.

8) izlīguma meklēšana.

Izlīguma meklēšana pati par sevi nav pamats šaubām par tiesneša objektivitāti, ciktāl tiesnesis saglabā neitralitāti. Tiesnesis nevar kādam no lietas dalībniekiem norādīt uz prasījumiem, kas ar izlīgumu ir atrisināmi, bet kurus pats lietas dalībnieks nav norādījis. Tiesnesis nevar izdarīt acīmredzamu psiholoģisku spiedienu uz lietas dalībnieku, lai tas piekristu izlīgumam.

Noslēdzot šo piemērveida uzskaitījumu, apkopojoshi var secināt, ka tiesneša sociālās un profesionālās prasmes būtiski ietekmē tiesvedības procesu, šāda procesa taisnīgumu. Ja tiesnesim empātijas prasmes iztrūkst, tas var novest arī pie tiesneša pašatstatīšanās pienākuma vai tiesneša noraidījuma pamata.

Kopsavilkums

Tiesneša empātija nav tikai socioloģisks vai psiholoģisks jautājums. Tam piemīt arī juridiska dimensija. Tiesneša izturēšanās, procesa vadīšana ir juridiski jautājumi. Neatbilstošas tiesneša darbības var būt par pamatu tiesneša objektivitātes pamatotai apšaubīšanai, kas rezultējas tiesneša atstatīšanās vai noraidīšanas piemērošanai.

Bibliogrāfija

1. Baumbach/Lauterbach/Albers/Hartmann (2008) *Zivilprozessordnung*. Band 1, München: Beck
2. Geislers, K. (2011) Seminārs „Prasību profili”. Grām: *Tiesu sistēmas reforma Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 216.lpp.
3. Liepa, L. (2007) *Izeja no krīzes jāmeklē kopīgi*. Latvijas Vēstnesis Jurista vārds, 2007.gada 11.septembris, Nr.37
4. Nūnana, P. (2003) *Salīdzinošais ziņojums: Tiesnešu atlases, amatā iecelšanas un paaugstināšanas kritēriji Latvijā*. Tieslietu ministrijas un ANO Attīstības programmas projekts „Atbalsts tiesu sistēmai”, Rīga, 10.lpp.

5. Tiesnešu ētikas komisijas 2011.gada 8.aprīļa skaidrojums.
http://www.tiesas.lv/files/%C4%92tikas_komisijas_l%C4%93mumi/Skaidrojums_8_04_2011.pdf
6. Vācijas Finanšu tiesas jurisdikcijas prasību profili (2011) Grām.: *Tiesu sistēmas reforma Latvijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 351.-352.lpp.